

ЕТОС І ЕТИКА В БОГОСЛІВ'І ЙОАНА ЗІЗІУЛАСА: ДО ПРОБЛЕМИ КОНТРОВЕРСІЙНОСТІ

ETHOS AND ETHICS IN J. ZIZLUA'S THEOLOGY PROCEEDINGS TO THE ISSUE OF CONTROVERSIALITY

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. У нашій культурі часто нехтують питанням моралі або ж намагаються осмислити її як природний інстинкт колективного самозбереження. Коли запитати пересічну людину постмодерного часу про те, що таке моральність, то чи буде ця людина належати до якоїсь релігійної організації, чи просто атеїстом, ми почуємо шаблонні відповіді на кшталт: це гарна поведінка, вихованість, соціальна освіченість, мета кожного християнина тощо. Таке розуміння є руйнівним для людини, яка намагається реалізувати свої тварні можливості в етиці через принцип гарної поведінки. Це вказує на те, що наша культура продукує егоїстичні прагнення до самовдосконалення, які зберігають форму і не здобувають нічого справжнього, крім «прикрас смерті». Ці твердження наштовхують нас на певні

У статті розглянуто питання етосу й етики в євхаристійному контексті особистісної неповторності. Розкрито парадигму богомислення Й. Зізіуласа, зокрема його коментарі щодо постмодерної проблеми євхаристійної єдності. Поставлено під сумнів такі поняття, як мораль та етика; здійснено спробу переосмислення моралі в еклезіальному зрізі етосу.

Ключові слова: Церква, етос, мораль, онтологія, культура, Євхаристія.

The article considers an issue of ethos and ethics owing to a misconception about morality in our post-secular society, where a Human begins to define and be guided by external forms of behavior devoided of meaning. Imitating the «moral» law, doing good deeds, such as: Giving alms, volunteering, or saving the world from hunger, a person believes that by it he can save his creatureliness or just become better. This tendency of

* Магістр Київської православної богословської академії.

** Master's degree of the Kyiv Orthodox Theological Academy.

міркування про моральність та її місце в нашому житті.

Розглядаючи порушену проблематику, ми повинні означити, що її центром є людська культура, а отже, ставлення людини до смерті. Адже саме зі ставлення людини до смерті випливає її ставлення до свого життя, що й формує поняття культури.

Видатний богослов нашого часу Й. Зізіулас вважає дуже важливим завданням осмислення поняття моралі в контексті церковного етосу, який виникає на платформі людського існування як стосунку. Із надзвичайною обережністю Й. Зізіулас указує на антиморальність наших «моральних» тверджень, які перетворились на тоталітарну систему ідей – автономну й закостенілу програму. Найгірше те, що ця законницька моральність не приводить до спасіння. Адже людина може бути благодійником, рятувати світ від голоду чи катастроф, однак залишатися байдужою до Бога як події евхаристійного спілкування. Таким чином, людина впадає в оману пієтизму і опиняється поза контекстом онтологічної особистості як стосунку.

Здебільшого таку тенденцію до «моральності» або ж копіювання зовнішніх форм поведінки ми спостерігаємо в пієтичному реалізмі, в основі якого лежить поняття про самовдосконалення тварного, виконання божественного та природного закону. Такий підхід змушує людину досягати спасіння власними силами, що,

anthropocentrism, where the created want to preserve their existence at the expense of certain ethical norms, is very notable and dangerous. Therefore, it prompted me to consider such concepts as ethics-morality and morality-ethos in the context of the existential doctrine of personality in the theology of J. Ziziluas. Considering these concepts through the prism of our culture, we discover their influence on the church structure, that is losing understanding of Eucharistic unity as the main event in everybody's lives. This feature led to the emergence of «morality». Many modern churches in the Ukrainian lands calling for «moral» self-improvement, thereby devalue the Eucharistic principle of existence. Consequently, the church began to perform not an ontological function that is a saving one, but a psychological one. People look for different ways to satisfy their religious selfishness, and the post-secular church gives them that opportunity. In our case, it leads to only one thing – death in the sweet illusion of anthropocentrism. In which the first place is given not to the individual, but to the nature of the general, – to ethics, in which man is a faceless function. It devalues a human and cannot reveal him as a person whose leaven is love and freedom.

In the light of the theology of J. Ziziluas, the article criticizes «morality, which is reduced to ethical-mechanized totalitarianism. Instead, the Eucharistic ethos is revealed as a way of creating a personality. Morality becomes a new meaningful dimension of

як ми розуміємо, закінчується фатальною поразкою.

Власне, опозицію до такого підходу є поняття євангельського етосу не як форми, а як суті та способу існування, з якого виходить ця форма. Це те, що Й. Зізіулас називає автентичною мораллю. Вона слугує символом і свідченням справжнього спілкування з Богом. Така мораль – це не продукт нав'язливої етики як зовнішньої поведінки, а те, що ми називаємо Царством Божим. Справжня мораль проявляється із оновлення тварної людини в Христі, так що кожна моральна заповідь розуміється в першу чергу як наслідок сакраментальної переміни на онтологічно-особистісному рівні.

Таким чином, проблема осмислення моралі і перетворення її на спосіб самовдосконалення тварного існування має привести сучасну людину до питання про смерть. У гіршому випадку вона буде утверджуватись у своєму релігійному егоїзмі, живучи у тварних ілюзіях, а отже, – не живучи взагалі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З огляду на досвід пієтичного чи тоталітарного суспільства наприкінці ХХ ст. виникла гостра потреба в осмисленні поняття моралі, яка до сьогодні проектувалась, а подекуди проектується й нині як щось нав'язане ззовні. Йоан Зізіулас виводить проблему моралі на контроверсійний рівень етосу. У працях «Церква і Євхаристія» [Йоан (Зізіулас), митр., 2009], «Буття як спілкування» [Йоан (Зізіулас), митр., 2009], «Спілкування та інакшість» мислитель вводить мораль у синергію з етосом євхаристійного життя та осмислює їх у світлі онтологічного екзистенціалізму. Тим самим він дає поштовх до виявлення моралі в церковному контексті як у події стосунку. Його праці аналізували прот. А. Дудченко у статті «Церква і Євхаристія: погляд митрополита Й. Зізіуласа» [Дудченко А., прот., 2011] та Г. Христокін у праці «Теорія богопізнання за працею Й. Зізіуласа “Буття та інакшість”» [Христокін, 2009], де він дає загальну характеристику підходу Й. Зізіуласа. Указану тему досліджував також Х. Яннарас у праці «Свобода Етосу» [Яннарас, 2003]. Варто згадати і

communication of the event such as – life. Eventually, attention is emphasized on Eucharistic unity, and the renewal of a man, from which true morality appears. This true morality is not a game of psychological complexes or a study of forms of behavior. It becomes a consequence of the personal experience of another as an ontological value. And so I concluded that demechanized morality can exist only in the context of a personal way of being. The center of which is the Eucharist, an event of communication.

Key words: Church, ethos, morality, ontology, culture, Eucharist.

Д. Бортникова та його працю «Спілкування і особистість: Богослів'я Й. Зізіуласа в систематичному розгляді» [Бортников, 2017]. У цій статті ми ставимо за мету висвітлити основні конотації концептів етос та етика в богослів'ї Й. Зізіуласа.

Метою статті є розкрити та висвітлити поняття етики й етосу в євхаристійному контексті як події особистісного спілкування в богомисленні Й. Зізіуласа.

Досягненню мети передуює виконання таких **завдань**:

- окреслити погляд Й. Зізіуласа на проблему етики в постсекулярному суспільстві;
- визначити особистісний характер етосу;
- розкрити контрверсійність даної проблеми;
- указати на виявлення справжньої моралі в церковному контексті.

Виклад основного матеріалу дослідження. У постмодерний час мораль вважається чимось загальнообов'язковим і нав'язливим. Кожен із нас володіє певним набором етичних норм та схем поведінки. Часто такий феномен називають етикою або мораллю. Живучи в детермінованій парадигмі світобачення, людина одягає маску самовдосконалення та всіляко намагається прилаштувати поняття моралі під свій психологічний комфорт. У постсекулярному суспільстві таку тенденцію характеризують словами «стати кращою версією себе». Основна суть такої фальсифікованої моралі губиться серед безлічі мертвих приписів, які продукують в людині екзистенційну самотність, виражену в егоїзмі. Унаслідок синергії така псевдоморальність глибоко вкоренилася в Церкві як релігійній структурі. Оперуючи сухим поняттям закону та заповіді, вона постає чимось незрозумілим, пихатим і надмірним. Чітко ідентифікуючи таку проблему всередині церковної структури, Й. Зізіулас намагається визначити напрямок для розв'язання цієї проблеми. Він протиставляє Євхаристію як спосіб буття механізовано-етичній моральності.

Ми можемо спостерігати, що в наш час основним акцентом християнського життя стало здебільшого дотримання звичайних морально-етичних норм. Зумовлені формою зовнішньої поведінки, ці норми залишаються порожніми всередині: «Час вільний від роботи... пропонує нам паузу, щоб запитати себе, чи говоримо ми справді те, у що по-справжньому віримо, або ж чи не озвучуємо ми чийсь ролі із чужих п'єс» [Морно, 2003, с. 46]. Зараз важко здивувати когось словом «депресія», яка з кожним роком все більше й глибше тривожить людство. На

нашу думку, ця «болячка» є власне анамнезом даної проблеми, спричиненої розумінням поняття моралі як етичного принципу, а не онтологічної дійсності. Така «моральність» безпосередньо пов'язана з індивідуалізмом як імітацією. Тим самим ця імітація тримає людину в ілюзії дійсності, через яку вона залучається до смерті.

Ми хочемо більше акцентувати увагу на аспекті причин даного явища. Як не дивно, питання етики Й. Зізіулас порушує через культуру. Один із активних богословів ХХ ст. прот. О. Шмеман убачає чіткий зв'язок між культурою та ставленням людиною до смерті: «Можна сказати, що саме ставлення до смерті розкривається і визначається ставленням до життя в конкретній культурі – її розумінням сенсу й цілі життя» [Шмеман О., прот., 2013, с. 27]. У цьому твердженні ми натрапляємо на один вагомий парадокс: «Сенс нашої культури не в бачені сенсу смерті взагалі». Проблема нашого суспільства в тому, що воно втратило відчуття особистісної онтології та її важливості для нашого життя, а разом із тим уявлення про смерть не як про факт, але як про таїну [Калліст (Уер), митр., 2003, с. 31]. Звідси нівелювання Церквою її евхаристійності та перетворення її на інститут підсолоджування релігійного егоїзму. Питання про смерть, а отже, і про культуру, життя залишає таких людей байдужими, адже вони сконцентровані на своєму «Я», на своєму «его». Це проблема нашого сьогодення, про яку нам варто не просто міркувати, але й знати шляхи до її вирішення.

У своїх міркуваннях Й. Зізіулас не може погодитись із тим, що мораль, позбавлена онтологічного контексту спілкування, може привести до перемоги над смертю. Він приписує поняттю сьогоднішньої моралі «юридичне рішення», яке безсиле перед лицем смерті. «Це рішення, – зауважує богослов, – було породжене західним реалізмом і прийняте сучасним пієтизмом, що чужий православному богослов'ю... В основі цього рішення лежить переконання, що тварне може себе покращити, стати кращим, навіть стати досконалим, а говорячи мовою пієтизму, «удосконалитись», вирощуючи себе в добродійності, виконуючи природний чи божественний закон. Ні, так смерть не перемогти» [Йоан (Зізіулас), митр., 2012, с. 334], – наполягає він.

Тому нам потрібно зрозуміти один вагомий аспект участі етики в еклезіологічному богослов'ї Римо-Католицької і Православної Церков. Цим двом традиціям властива етика, яка осмислюється у зв'язку із сакраментальною частиною Церкви – її таїнствами. У римо-католицькій традиції «мораль» пе-

редує сакраментальному, тим самим вона використовує «мораль» як етику, щоб пояснити таїнство. Тоді як у православній традиції мораль виходить із події таїнства як його наслідок. Це зумовлено тим, що грецький Схід у певному сенсі був завжди літургійним, євхаристійним. Європейський Захід висуває на перший план культ індивідуальності, не залишаючи місця для реалізації особистості як події спілкування. Це рівноцінно втраті Євхаристії як способу життя в його онтологічному значенні. У такому контексті виникає церковна інституція, у центрі якої стоїть людина, а не Бог. Ми можемо ідентифікувати це поняття як антропоцентризм. Характер цієї проблеми доволі вдало визначив грецький богослов Х. Яннарас: «Це єдина можливість висловлення релігійного почуття у західній культурі (має на увазі пієтичну мораль), необхідна й достатня умова для релігійного життя... де відсутній простір для здійснення спасіння через практичну залученість індивіда до спілкування в тілі Церкви, простір для реалізації євангельського етосу» [Яннарас, 2003, с. 109].

Як зауважує дослідник богослів'я Й. Зізіулас С. Бортников, «очевидно, що Й. Зізіулас не критикує мораль як таку, а її автоматизацію... при цьому він пропонує альтернативу такій традиції – євхаристійне бачення світу й суспільства» [Бортников, 2017, с. 217]. Підходячи до питання такої етичної «моралі» як культурної форми, Й. Зізіулас акцентує увагу на сакраментальних началах та витоках справжньої моралі. Така мораль являється з оновлення тварної людини у Христі. І вже звідси кожна моральна заповідь розуміється в першу чергу як наслідок сакраментальної переміни на онтологічному рівні. Вона осмислюється як динамічна подія спілкування й життя у Христі. Тобто мораль тут постає не просто як зовнішня форма, а як наслідок євхаристійного спілкування. Це поняття коротко схарактеризував Дітріх фон Гільдебрант у своїй праці «Етика»: «Відколи християнська моральність відкрилася нам у своїй чистоті, ми мали нагоду зрозуміти, що вся природна мораль є лише її прелюдією, що все, що становить природну мораль, міститься на вищому рівні в моралі християнській і лише в її світлі набуває свого остаточного значення» [Гільдебрант, 2002, с. 436].

Виявляючи проблематику моральності в церковному контексті крізь призму нашої культури, Й. Зізіулас намагається вирішити її, повернувшись до Євхаристії як основи Церкви та її ідентичності, адже, зауважує він, «усі аспекти Церкви, такі як віра в догмати, проповідь і місія, етика і мораль... переосмис-

люються у зв'язку із Євхаристією, тому що своїм джерелом мають тільки її» [Дудченко А., прот., 2011]. Таким чином, повернення до євхаристійного досвіду спілкування дає Й. Зізіуласу змогу вийти на конфронтацію понять етики й етосу та розв'язати хибні прагнення індивідуалістичного егоїзму врятуватись за рахунок добрих (моральних) справ. Якщо подивитись на біблійну історію, ми побачимо, що прощення Адама є не моральним, а онтологічним (буттєвим) питанням. Тому, дивлячись на наш тварний стан, нашу культуру, ми розуміємо, що поняття «буття» є найважливішим прагненням людини. Так само про це думає Й. Зізіулас, який зазначає, що в «нашій культурі, в кожному реченні, яке ми промовляємо, відчувається влада дієслова “бути”» [Йоан (Зізіулас), митр., 2012, с. 196]. Сама ж моральність постає як увиразнення того, чим є людина по своїй суті через переживання факту своєї свободи: твариною чи подобою Божою. Явним прикладом цього є слова Христа, сказані на заклик розбійника, повішеного на хресті: «Нині ж будеш зі мною в раю» (Лк. 23:42). За законницько-моральним принципом, який є проявом етичної раціоналізації і немає ніякого стосунку до Церкви, розбійник – це злочинець, що має горіти в пеклі. Христос же відкриває для наших очей нову онтологічну реальність, де ми знаходимо себе співучасниками божественного життя не через добру поведінку, а через залученість до події спілкування.

Етос виринає з людського існування як стосунок, ментальність та культура. Він являє собою реляційний спосіб життя, тобто євхаристійний, той, у якому реалізується особистість людини як неповторність. Етос – це прояв особистості, про яку свідчить справжня моральність. Він не пов'язує людину із закостенілим і мертвим «моральним імперативом», а вводить її у сферу понять спілкування, збираючи навколо Євхаристії як Тіла Христового.

Щоб набути справжнього вияву, етика завжди має сягати корінням в етос, бути її плодом і тим виявленням, яке свідчить, а не показує; яке діє, а не повторює; зрештою, яке перебуває в динаміці, не залишаючись у статистичній байдужості морально-етичних норм: «Це моральність, у якій любов до Бога і Божою любов до нас пронизує всі волевиявлення людини і стає альфою та омегою» [Гільдебранд, 2002, с. 443].

Для Й. Зізіуласа початком справжньої моралі є вияв особистісно-іпостасних стосунків, а не копіювання зовнішніх форм поведінки. Таку трансформацію етики як моралі Й. Зізіулас

вбачає у Євхаристії як центральному місці містичного досвіду Церкви [Христокін, 2009].

Розуміння цього питання у світлі богопізнання Й. Зізіуласа дає нам можливість не впасти у тенденцію постсекулярної «культури форм». У такому випадку ми залишаємось поза міфом про самовдосконалення тварного, яке намагається знайти психологічний спокій перед проблемою смерті. Використовуючи і осмислюючи такі терміни, як особистість і буття, Й. Зізіулас формує поняття «особистісної онтології», центром якої є Боголюдина, Ісус Христос. Буття це завжди участь – любов, і це завжди інакшість – свобода, яку ми знаходимо в Євхаристії. Адже Євхаристія – це не просто спомин, це Христос, у якому ми прилучаємось до нетварного, справжнього життя, що виражене в стосунку. Із цього стосунку народжується мораль як прояв і констатація цього факту: «І вже не я живу, а живе в мені Христос» (Гал. 2:20), – каже ап. Павло.

Для Й. Зізіуласа такий погляд не залишиться теорією тільки тоді, якщо людина буде приналежною до Церкви як до Тіла Христового. На його думку, «і покаєння, і святість, наприклад, преподобної Марії Єгипетської не змогли б їй допомогти, якщо б вони не завершилися причастям св. Таїн» [Йоан (Зізіулас), митр., 2009, с. 64]. Із цього місця можна починати говорити про щасливу людину, яка перебуває в онтологічно-екзистенційному стосунку до іншого та Іншого (Бога).

Висновки. У цій статі ми намагалися окреслити проблему антиморальності нашого постсекулярного суспільства. У контексті богопізнання Й. Зізіуласа, означуючи її культурний та тварний вимір, ми вивели проблему на контроверсійний рівень, а відтак спробували дати характеристику таким поняттям, як етика, мораль та етос. Це стало можливим завдяки осмисленню цих тверджень в еклезіологічних сенсах, де мораль завжди є наслідком євхаристійного спілкування (буття), тоді як етика – це механізована форма імітації (індивідуалістичний інстинкт самозбереження). Щоб вийти за межі парадигми традиції смерті, ми вказали на секулярно-психологічний аспект нашого суспільства та означили потребу в поверненні до євхаристійних основ Церкви не як структури, а як події спілкування. Зрештою питання про контроверсійність етики й етосу для самого Й. Зізіуласа залишається відкритим і не вирішеним. Ми лише спробували поставити її в гострішому форматі та вказати можливий вектор руху до її розв'язання.

1. Біблія. Книги Священного Писання Старого та Нового Завіту. В українсько-му перекладі з паралельними місцями та додатками. Київ: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2004. 1416 с.
2. Бортников С. М. Общение и личность. Богословие митрополита Иоанна Зизиуласа в систематическом рассмотрении. Киев: Издательский отдел Украинской Православной Церкви, 2017. 394 с.
3. Христокін Г. Теорія богопізнання за працею І. Зізиуласа «Буття та інакшість». URL: <https://www.religion.in.ua/main/%20bogoslavya/632-teoriya-bogopiznannya-za-praceyu-izizulasa.html>
4. Гильдебрант, Дітріх фон. Етика. Львів: УКУ, 2002. 445 с.
5. Дудченко А. прот., Церковь и Евхаристия: взгляд митрополита Иоанна Зизиуласа. URL: https://www.religion.in.ua/zmi/ukrainian_zmi/12746-cerkov-i-evkharistiyavzglyad-mitropolita-ioanna-ziziulasa.html
6. Зизиулас И. митр., Общение и инаковость. Новые очерки о личности и церкви. Пер. с англ. (Серия «Современное богословие»). Москва: Издательство ББИ (Библейско-Богословский Институт св. апостола Андрея), 2012. 407с.
7. Зизиулас И. митр. Церковь и Евхаристия. Сборник статей по православной эkklesiологии. Москва: Богородице-Сергиева Пустынь, 2009. 332 с.
8. Калліст Уер еп., Внутрішнє Царство. Київ: Дух і Літера, 2003. 256 с.
9. Морно Р. Ф. Беседы с Клайвом Льюисом «Настигнут радостью». Москва: Библейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2003. 75 с.
10. Шмеман О. Литургия смерти и современная культура. Москва: Гранат, 2013. 176 с.
11. Яннарас Х. Свобода етосу. Пер. с греч. Київ: Дух і Літера, 2003. 268 с.

---

1. Bibliia. Knyhy Sviashchennoho Pysannia Staroho ta Novoho Zavitu. V ukrainskomu pereklyadi z paralelnymy mistsiamy ta dodatkami. (2004). Kyiv: Vydannia Kyivskoi Patriarkhii Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy Kyivskoho Patriarkhatu.

2. Bortnikov S. M. (2017). Obshcheniye i lichnost. Bogoslviye mitropolita Ioanna Ziziulasa v sistematicheskom rassmotrenii. Kyiv: Izdatelskiy otdel Ukrainskoy Pravoslavnoy Tserkvi.

3. Hennadii Khrystokin. Teoriia bohopyznannia za pratseiu I. Ziziulasa «Buttia ta inakshist». [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu do resursu: <https://www.religion.in.ua/main/%20bogoslavya/632-teoriya-bogopiznannya-za-praceyu-izizulasa.html>

4. Hildebrant Ditrikh fon. (2002). Etyka. Lviv: Ukrainskiy Katolytskyi Universytet.

5. Dudchenko A. proyierei Tserkov y Evkharystiya: vzghliad mytropolyta Yoanna Zzyulasa. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu do resursu: https://www.religion.in.ua/zmi/ukrainian_zmi/12746-cerkov-i-evkharistiyavzglyad-mitropolita-ioanna-ziziulasa.html

6. Ziziulas I. mitropolit, (2012). Obshcheniye i inakovost. Novyye ocherki o lichnosti i tserkvi. Moskva: Izdatelstvo Bibleysko-Bogoslovskiy Institut svyatogo apostola Andreye.

7. Ziziluas I. mitropolit. (2009). Tserkov i Evkharistiya. Sbornik statey po pravoslavnoy ekklesiologii. Moskva: Bogoroditse-Sergiyeva Pustyn.

8. Kallist Uer yepyskop. (2003). Vnutrishnie Tsarstvo. Kyiv: Dukh i Litera.

9. Morno R. F. (2003). Besedy s Klayvom Lyuisom «Nastignut radostyu». Moskva: Bibleysko-bogoslovskiy institut svyatogo apostola Andreye.

10. Shmeman O. (2013). Liturgiya smerti i sovremennaya kultura. Moskva: Granat.

11. Yannaras Kh. (2003). Svoboda etosu. Kyiv: Dukh i Litera.